

АРХЕТИПНІ ОБРАЗИ В ОПОВІДАННЯХ АННИ ФРАНКО-КЛЮЧКО

У статті розглядається специфіка архетипів, з'ясовується роль сну в оповіданнях Анни Франко-Ключко.

Ключові слова: автобіографізм, прийом сну, підсвідомість, архетип, образ.

В статье рассматривается специфика архетипов, выясняется роль сна в рассказах Анни Франко-Ключко.

Ключевые слова: автобиографизм, прием сна, подсознание, архетип, образ.

This article is devoted to the specific of archetypes, a role turns out to sleep in the stories of Anni Franko-Klyuchko.

Key words: avtobiografizm, reception of sleep, subconsciousness, arkhetip, appearance.

Про Анну Франко-Ключко, єдину дочку Івана Франка, до видання збірки її творів «Для Тебе, Тату» Михайлом Шалатою (2010) мало хто знав. Про неї майже не згадувалося в радянській критиці, оскільки Анна була емігранткою в Канаді. Анна Франко - не тільки донька Мойсея українського народу, вона «оригінальна письменниця, яка успадкувала від батька не лише чутливе серце та любов до рідної землі, а й літературний хист» [2, с. 753]. Як зазначає дослідник творчого доробку Анни Франко-Ключко М. Шалата, головним її твором є публіцистично-мемуарна книга «Іван Франко і його родина» [4, с. 38], видана 1956 року в Торонто. Із опублікованого нею насамперед слід назвати цінну документальними матеріалами статтю «Рукописи Івана Франка в Канаді», розвідку «Ольга Франко в правдивім світлі», полемічний трактат «В обороні правди», порівняльне дослідження «Франко і Ганді» та статтю методичного спрямування «Література для дітей у творчості Івана Франка». Очевидно, що в центрі її мемуарів - «духовний велет України Іван Франко» [3, с. 38]. Крім того, 1963 року Анна Франко-Ключко опублікувала в журналі «Жіночий світ» оповідання «Цвіт яблуні», «Фантазія», «Різдвяний подарунок», «Кришталева королівна», які Михайло Слабошпицький охарактеризував як пластичну, поетичну і талановиту прозу [1, с. 2].

Для нарисів та оповідань Анни Франко-Ключко характерний автобіографізм. М. Шалата наголошує на тому, що автобіографічне в них з'являється там, де його не чекаєш, - майже кожну подію, факт чи явище авторка пропускає через своє «я» [4, с. 54]. Анна Франко біографічні факти перетворила у художні картини, живі образи, в деталях відтворила ціле. У своїх оповіданнях вона правдиво відобразила реалії родинного життя, пейзаж Карпатської України, інтер'єр будинку І. Франка, характери членів сім'ї та «таємні» моменти із свого життя. Для оповідань Анни

Франко-Ключко притаманний міфологічно-фантастичний характер зображення дійсності, що оприявнюється в тексті через архетипи.

Заявлена тема не була досі предметом окремого дослідження, можливо, через те, що художня творчість Анни Франко-Ключко невелика за обсягом, до того ж, лише у 2010 з'явилися перші у материковій Україні публікації її творів. На сьогодні твори письменниці ще не набули популярності і серед літературознавців. У зв'язку з цим аналіз її літературної спадщини, безперечно, є актуальним. Останнє й є завданням даної статті, в якій висунуто проблему ролі сну, специфіки архетипів в оповіданнях Анни Франко-Ключко.

У своїх оповіданнях «Фантазія» та «Кришталева королева» Анна Франко-Ключко застосовує прийом сну, у площині якого виявляється міфологічно-фантастичне світобачення письменниці. Оніричний дискурс оповідання «Фантазія» свідчить про роль ірраціонального у художньому розкритті концепції світу в ньому. До такої думки підводить не тільки епіграф до оповідання: *«Людина літає у сні, поки росте»*, але й логіка розвитку сюжету твору, який розгорнутий у формі сну, де в активній позиції постають елементи сонної фантазії, тобто гри уяви. Письменниця вдається до вираження марень героїні як вияву народження підсвідомих бажань, що компенсує їх реальну нездійсненість. Виходячи з поетики назви - «Фантазія» (що тлумачиться як творча уява, мрія), можна говорити про те, що сон в оповіданні є виразом найвищого блага для героїні, яке не реалізувалося, одночасно це благо - минуле героїні, найкращий для кожної людини період життя - дитинства, де функціонує образ щасливої сім'ї. За нашим спостереженням, у творі спогад-фантазія трансформується через сон, в якому виділено ключові моменти життя сім'ї авторки, що не губляться в часі й просторі. Її життя спроектовано у зміщених хронотопних рамках.

Авторка за допомогою сну переноситься з далекої Канади другої половини ХХ століття на Батьківщину початку ХХ століття, в батьківський дім. Оповідання «Фантазія» є автобіографічним, воно присвячене матері (*«Присвячується моїй матері-страдниці»*) [3, с. 157]). Але в ньому наведені цікаві реалії із життя обох - матері та батька. Багато з них підтверджуються іншими джерелами, документами, які перегукуються із спогадами Анни Франко-Ключко про свою родину. У цьому оповіданні автор і героїня твору - одне «я» - Анна Франко-Ключко.

Оповідання «Фантазія» - це *«Аннина візія родинної ідилії, блаженної повноти й абсолютності сімейного щастя, це її „Садок вишневий коло хати“»* [2, с. 755], через який розкривається архетип «самості». За Юнгом, архетип «самості» - центр несвідомого та організуючий принцип особистості, що укладає в структуру людську свідомість, особистісне «Я», прагнення до цілісності, досконалості. В художній літературі архетип «самості-єдності» часто оприявнюється через релігійні символи, образ Батьківщини. В оповіданні «Фантазія» цей архетип постає передовсім в образах «рідного дому», «рідної землі», «батьківського огнища». В епізодах де героїня оповідання летить у своїх мріях і снах в Україну, її охоплює глибоке чуття туги за рідними, близькими людьми, покинутою Батьківщиною: *«Якась невисловлена сила, чи то, може, сума тих тужливих дум за рідною землею, за рідною хатою, тих одчайдушних вечорів, коли їх згадуєш, творить усе так ясно, але щоб сповнити бажання - нема можливості й сили. Проте серцем і душею я*

там, завжди там, і завжди так близько - тільки перелетіти» [3, с. 257]. Україна ж у них - ідеальний центр родинної благодаті, місце, де відновлюється «самість». У розвитку мотиву повернення додому в центральній позиції картина сімейного щастя, що завершується виразом суму, оскільки із поверненням на чужину порушено «самість»: *«Прощай, матусю, прощай, родинний доме, - повертаюся у дім, що ніколи не заступить мені мого рідного, - вертаюся у країну, що ніколи не буде мені Батьківщиною»* [3, с. 272]. Мотив порушення «самості» є певним обрамленням оповідання, в якому фіксовано думку, що відновлення цілісності та досконалості життя - сон-фантазія, а реальність - їх втрата.

У праці «Проблеми душі нашого часу» К. Г. Юнг стверджував, що архетипи - це системи установок, що передаються у спадок разом зі структурою мозку, будучи її психічним аспектом. Це «хтонічна» частина душі, через яку вона пов'язана з природою, світом, землею, із яких ми виростили і які стали нашими головними архетипами. Герой оповідання «Кришталева королівна» Анни Франко-Ключко юний Петрусь, який з'явився на прийом до королівни у вишиванці, відмовляється їсти морозиво, він говорить: *«Я хочу кулеші з молоком і хліба з маслом»* [3, с. 297]. Хлопчик сповна дотримується традиції «своєї», «сакральної» території, звичаїв, їжі -ідеалу, в якому чи не найчастіше виявляється архетип Самості, що пояснює «непоступливість» Петруся перед розкошами королівни. Так через вчинок героя утверджується його національна самосвідомість.

Архетип самості актуалізується в оповіданнях Анни Франко-Ключко в образах української природи. На початку оповідання «Фантазія» постає живописний малюнок Карпатських гір, річок та лісу як світу гармонії, після якого письменниця плавно переходить до розповіді про щасливе життя у родині Івана Франка. Образ гори в оповіданні тісно пов'язаний з архетипом Самості.

Г. Башляр, розглядаючи архетип гори як своєрідне відгалуження архетипу землі, розрізняє в архаїці гори антитетичні значення: вищість, небесність і одночасно байдужу матеріальність, стерильність, міць, незборимість і підлеглість часові, високу фантазію, мрію й приземлену черствість, незворушність. В оповіданні Анни Франко-Ключко Карпатські гори символізують здійснення мрії про повернення до рідної України, де героїня *«вдихала - оцей бальзам наших гір!»* [3, с. 259]. Водночас образ гір набуває і «райської» конотації - найвищого блаженства, наближення до небес, але на шляху до *«верхів'їв, що виливаються шовковими травами полонини»* [3, с. 259], що є втіленням гармонії, існує перешкода, загроза, яка у творі сфокусована в образі *«темних смерекових лісів»* [3, с. 258]. Отже, архетип гори у «Фантазії» оприявнюється у своїй первозданній іпостасі - як одвічне прагнення земної людини долучитися до неба, космосу, прагнення героїні повернутися до втраченого раю - рідної землі, до любих батьків. Архетип гори також реалізується і як втілення перешкоди на шляху додому. В оповіданні «Кришталева королівна» вжито додаткове значення гори: на вершині гори знаходиться розкішна палата Кришталевої королівни, що символізує рай, вхід до якого, як і за біблійною інтерпретацією цього образу, через *«широку браму»*. Як і в оповіданні «Фантазія», у цьому творі біблійний образ раю трактується як втілення вищої гармонії і блаженства.

Архетип гори у прозі Анни Франко-Ключко межує із архетипом води. Обидва образи зображують земну та водну першостихії. В оповіданні письменниці архетип моря, крім прямого свого значення, набуває й символічного. Як і архетип гори, він є втіленням перешкоди, певної межі між Україною і Канадою: *«Треба перелетіти безкрає море й високі гори - до рідного краю»* [3, с. 258]. Але героїня, незважаючи на труднощі, долає цей непростий шлях.

Архетипи гори і моря розмежовують два світи: світ-гармонії-Батьківщини, і світ-дисгармонії як чужини. В оповіданні символ *«густі темні хмари»* відтінює значення неприступних гір: як і архетип гори та моря, він є означенням перешкоди на шляху до «раю». *«Я поринаю в густі темні хмари, немов у темну безодню, що втягає мене в себе, а хмари в'ються довкола мене, немов грізні ворожі демони»* [3, с. 258]. Героїня долає загрозу, яка знову на неї насувається, у просторі якої вона (героїня) наближається до мрії, відчуття гармонії, найкращого місця на землі - додому.

На перший план у сюжеті оповідання «Фантазія» висунуто образ дороги-реалії, що представлена низкою синонімічних образів: стежечка (на позначення вузької та петляючої дороги), дорога (узагальнена назва усіх видів шляху), широка вулиця, Молочна Дорога. Як складова комплексного образу *«босоногого дитинства»* у зв'язку з мотивом пам'яті постає образ стежки як символ повернення людини до своїх першовитоків: *«Поміж деревами біліють стежечки. Скільки разів ми, малі діти, пробігали ними босими ногами»* [3, с. 259]. Образ стежки змінюється образом дороги, пов'язаним з фольклорним мотивом шляху і пошуків сакральної, вимріяної землі. У цьому контексті актуалізується традиційна бінарна опозиція: дорога-дім (*«До рідного дому далека дорога <...>, а туга й бажання побачити рідну хату - це мій дороговказ»* [3, с. 259]). Опис дороги до рідного дому, до Батьківщини сповнений деталями, що співвідносить оповідання з чарівними казками. Образ дому в усіх оповіданнях Анни Франко-Ключко інтерпретується як світомоделююче ядро, першопочаток, безпечний простір, в якому закодовано мрію про ідеальне суспільство, про «райський куточок», душевну гармонію особистості: *«Я вдома - радіє серце. «Я вдома, я вдома», - нечутно повторяють мої уста»* [3, с. 260], *«Я хочу додому, до матері»* [3, с. 298]. Дім (вілла, будинок) у дискурсі Анни Франко-Ключко набуває ознак фантастичної споруди, яка *«стоїть на горбку, вища від усіх»* і *«підноситься струнко вгору»* [3, с. 260]. У співвіднесенні з образами подвір'я, саду образ дому визначає простір вищої гармонії, в якому людина відчуває себе захищеною.

Архетипний образ «отчого дому» є центральним у творчості Анни, у свідомості героїні він асоціюється з образами матері, батька, братів. У творах Анни Франко-Ключко цей мікрообраз багатозначний. В оповіданні «Фантазія» із образом дому пов'язано тільки приємні відчуття. Через образ дому репрезентовано відношення людина й Всесвіт, що нерозривно з ним пов'язаний. При цьому в активній позиції в зображенні останнього є образ сходів. На думку В.Н.Топорова, сходи - *«міфопоетичний образ зв'язку верху й низу, різних космічних зон»*. Сходи зв'язують світ богів, людей, живих і померлих. Початок сходів знаходиться на землі, рух ними вгору веде на небо, а вниз - у підземний світ. В оповіданні «Фантазія» сходи

ведуть героїню в її так званий Космос, центр Всесвіту: *«Перебігаю вулицю, підношуся стрімкими сходами вгору - і я вже дома»* [3, с. 260], - у дім батьків.

В оповіданні «Фантазія» функціонально значимим є образ монастиря, що набуває символічного значення, оскільки мислиться як архетип - *«місце зустрічі людини з божеством, символ світоутворення, вибудований навколо вівтаря як світової осі, сакральний центр світського простору»* [5, с. 546]. Образ монастиря набуває сакральності. Його зміст увиразнюється у зв'язку з архетипом Самості, образ монастиря виступає посередником між людиною і її вищою архетипною сутністю. З одного боку, для героїні - це справді будівля (церква), що має замкнений ірраціональний простір, через який можна прийти до Бога - абсолютної Самості, тобто в оповіданні простежується співвіднесеність героїні і монастиря. Героїня бачить будівлю храму ззовні, вона в нього ніколи не заходила, щоб *«не порушити ілюзії, - тільки любила слухати звуки дзвонів, приглушені і зніжені, що доносилися звідти»* [3, с. 275]. До гармонії і цілісності героїню підводять звуки церковних дзвонів, які відновлюють її душевний стан та зцілюють її, але повної рівноваги з ними власних прагнень, героїні, як і самій Анні Франко-Ключко, не вдалося досягнути.

У споминах, оповіданнях, публіцистиці Анни Франко часто виникає образ хати із садком, який можна розглядати як образ «втраченого раю». Образ саду в її оповіданнях сприймається як Едем, в якому *«пахучі розкішні троянди»*, дерева - груша, яблуня, слива, вишні, запашне зілля - м'ята, рута, хрещатий барвінок, розмарин і васильки. Всі ці дерева і трави - символи України. Тому «батьківський дім» у творчості письменниці є символом не тільки родини, батьків, юності, щасливого дитинства, нестерпна ностальгія перетворює його на символ України, усього гарного, але безповоротно втраченого, а тому й нестерпно болючого. Яскравим символом України постає образ гілочки пахучого розмарину: *«А вранці, коли я проснулася, все стануло мені перед очима, мов сон. Тільки маленька галузка розмарину на столику свідчила, що я була там - у ріднім домі, серед рідних...»* [3, с. 272].

В оповіданнях Анни Франко-Ключко структуротворчим елементом цілісності образу Дому є фольклорно-міфологічний образ світового дерева, що у світовому фольклорі є втіленням універсальної цілісної концепції світу. За давньою міфологією, дерево поєднує в собі Всесвіт, закони життя й людину, створюючи єдине ціле, уособлює життя космосу як живого організму [5, с. 143]. У Біблії дерево має два виміри: як дерево життя і як дерево пізнання добра і зла, центр досконалого Божественного космосу. Анна Франко у своїх творах виділяє образи високого розлогого дуба та яблуні. У слов'янському фольклорі дуб і яблуня - священні дерева, вони наділені функцією світового дерева.

Віковичний могутній дуб символізує в оповіданні «Фантазія» дерево життя, в якому закодовано ідеї життєвої сили, вічності, безсмертя. Як справжнє міфопоетичне світове дерево, дуб в оповіданні Анни Франко-Ключко символізує своєрідну межу двох світів - фантастичного і людського та є втіленням гармонії, синкретичної єдності стихійних і духовних сил і одночасно передумовою гармонійного співіснування двох світів, знаком тривалості, непорушності, сили, буяння життя і

збереження традиції. Образ Івана Франка в оповіданні невід'ємний від образу дуба, вони творять символічну паралель - обоє поважні, однаково могутні та величні. Дуб навіть посадили у ювілей Каменяра, що теж наголошує на їхній єдності. Образ Івана Франка постає взірцем народної мудрості, носієм національної традиції, виразним втіленням архетипу «мудрого старця», який гармонізує взаємини людини і природи, людини і світу через осягнення глибинних пластів народної культури, через причетність до нації. Зв'язок генія із нацією підкреслюється і згадкою про пісню, яку батько оповідачки співає біля дуба: *«Розвивайся ти, високий дубе»* [3, с. 261]. У цій пісні, Іван Франко - батько звертається до своїх дітей-українців із закликом об'єднатися для того, щоб Україна воскресла. У цьому контексті вагомим є образ тризуба. В оповіданні «Фантазія» він також символізує Світове дерево, цілісність, Космос: *«Чи ми, чи прийдешині покоління мають добитися найвищої цілі - з'єднання всіх українських земель в одну Велику Україну під гербом князя Ярослава Мудрого-Тризубом»* [3, с. 268].

В оповіданні «Фантазія» образи дерев дуба і яблуні відповідають чоловічому і жіночому началу. Дерево пізнання - дерево Єви, і дерево життя-дерево Адама. Яблуня - символ цілісності, розумності земних бажань і тілесних прагнень. Вона - втілення поміркованості, «золотої середини», чуттєвості й сентиментальності, щедрості й щирості, бо своїми плодами обдаровує частіше і більше, аніж будь-яке інше плодове дерево. В оповіданні «Цвіт яблуні» в образі дерева підкреслено незвичайність: *«Яблуня зацвітала двічі на рік - навесні і в теплу, немов в другу весну, осінь»* [3, с. 273]. Цвіт яблуні є символом краси: *«Взяла в долоні галузку, любилася цвітом, оцим незрівняним твором природи. Блідо-рожеві пелюстки по краях набирали найбільш інтенсивної рожевої краски до нутра, а з середини, немов подивляючи їхню красу, гляділа жовта головка пиляків»* [3, с. 274]. Квітуче дерево в поєднанні з образами природи репрезентує гармонію, райську довершеність: *«Легкий вітерець колихав гілками в ритмічній русі, а бджілки, перелітаючи з одного цвіту на другий з подушечками пилку на задніх лапках, доповняли гармонію природи»* [3, с. 274]. Галузка ніжно пахучого цвіту яблуні - символ мрійливої юності, таємничих бажань, очікування щастя, незабутнього, хоч і нерозділеного, першого кохання: *«Він усміхнувся, а Гальшка піднесла галузку яблуневого цвіту до уст, повна радості і щастя. Це було її перше знайомство з ним - мов ніжний запах яблуневого цвіту, мов ніжні пелюстки... Це була її перша любов, повна весняного чару, овіяна мріями і рожевим маревом»* [3, с. 276].

Як зазначає Н. Тихолоз, «Цвіт яблуні» Анни Франко-Ключко - *«ліричний спомин про юність у батьківському домі, про першу любов, дівочі мрії та розчарування»* [2, с. 756]. На початку оповідання образ яблуні, що розквітла чудовим цвітом, скорельовано на пору молодості дівчини. А наприкінці твору її цвіт зникає, на зміну йому: *«Серед густого листя яблуні на тоненьких гильках гоїдались великі золотисті запашині яблука»* [3, с. 286]. Письменниця порівнює цикли цвітіння і плодючості яблуні з життям людини: *«Краса і доцільність у природі зв'язані нероздільно між собою. І в житті людини пора молодості - повна мрій, бажань, захоплень і розчарувань - кладе перші підвалини для дальшого життя. Гальшка знала, що вона перейшла першу школу життя, - може гірку і болючу, але вона*

навчила її розрізняти мрію від дійсності. Ця наука не пропаде марно. Заховане кохання глибоко в серці дасть їй силу самоохорони і критики до людей.» [3, с. 286]. Плід яблуні - яблуко є багатозначним символом: життя і безсмертя, мудрості і плодючості, любові і радості. Цвіт яблуні ще символізує і материнську любов: *«Ще раз кинула поглядом на розцвілу яблуню, що творила мальовничий образ на тлі стіни вілли. У вікні побачила обличчя матусі. «Дорога, бідна матуся, - така люба, але часом несамовита. Оце стоїть у вікні, проводить кожного з домашніх сумовитим поглядом, а коли приходить час повороту - знову стоїть у вікні або сидить на лавачці під яблунею, - вижидає. Коли загляне повертаючого - промайне радісна усмішка по передчасно постарілим обличчі, - промайне і щезне.»* [3, с. 274].

У зв'язку з символом Світового дерева як утілення родючості, жінки, Богині-Матері в оповіданнях Анни Франко-Ключко актуалізовано мотив захищеності, яку відчуває героїня в рідному домі з любою матусею. Наприклад, в оповіданні «Кришталева королівна» епізод грози, в якому образ матері сприймається дитиною як порятунок: *«Синє дотепер небо затягнулося хмарами, рвучкий холодний вітер дув з усіх боків і мало що не збив Галю з ніг <...>. На велику радість, саме коли до очей почали тиснутися сльози, Галя побачила свою маму, яка, пригорнувши її до себе і тримаючи за руку, повела додому»* [3, с. 294]. У наведеному епізоді відображено тісний зв'язок матері з дитиною. Матір для Галі - втілення душевного спокою, гармонії, порядку, захисту від злих сил. Для Петруся, героя оповідання «Кришталева королівна», мати теж є захисницею від зла зовнішнього світу: коли він не знайшов душевної рівноваги в палаці Кришталевої королівни, відчуваючи себе чужим, він мріє повернутися в центр свого Космосу: *«Я хочу додому, до мами»* [3, с. 298]. Захисницею, помічницею і охоронницею людського життя виступає і образ Божої Матері, яка повертає героїню оповідання «Фантазія» до центрального місця її життя -додому, до родини: *«Ти допустила чудо, вседобра Мати Божжа, що я тут дома. Сльози вдячності й щастя збігають у мене по обличчі, я їх не помічаю - вони щезають, мов роса»* [3, с. 262].

Архетипні образи батьківського дому, Світового дерева, Самості, матері в оповіданнях Анни Франко-Ключко об'єднуються навколо центрального образу родини як символу космічної рівноваги та цілісності, Батьківщини - України, божественного раю, першоджерела життя, осередку любові, про який так мріяла письменниця. Анна Франко-Ключко весь час шукала втрачений рай, а *«рай - тільки в Батьківщині. І, втративши його, ми далі мандруємо й далі шукаємо»* [3, с. 56]. Архетипи на підсвідомому рівні відображають прагнення і мрії Анни, яка серцем і душею була на Україні, у рідному Львові, біля батька і матері. Хоч Анна і не знайшла раю на чужині, вона навіки зберегла у своєму серці Батьківщину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Скакун Н. Презентація у Львові / Наталя Скакун // Літературна Україна. - 2010. - 25 листопада.

2. Тихолоз Н. Фантазія із присмаком ностальгії (із секретів художньої творчості Анни Франко-Ключко) / Наталя Тихолоз // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - Вип. 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. - Львів, 2012. - 964 с.
3. Франко-Ключко А. Для Тебе, Тату / Анна Франко-Ключко. - К.: Ярославів Вал, 2010. - 571 с.
4. Шалата М. Життя і слово Франкової дочки: передмова // Франко-Ключко А. Для Тебе, Тату. - К.: Ярославів Вал, 2010. - С. 5 - 70.
5. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / Авт. - сост. В. Андреева. -М.: ООО «Издательство Астрель»: «Миф», 2001. - 576 с.